

ОСНОВИ СІМЕЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК: 159.95

Т. В. Циганчук

ORCID iD 0000-0003-0699-4395

Н. О. Дацюк

ORCID iD 0000-0003-0831-1033

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ ПРО СІМ'Ю В МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Авторами статті здійснюється огляд основних теорій та концепцій дослідження ментальної сфери особистості, описані наукові підходи щодо розвитку уявлень про сім'ю та сімейні цінності. Визначаються основні особливості сприйняття сім'ї в ментальності українців. Описується процедура дослідження образу сім'ї через уявлення про чоловіка та жінку. Визначається їх специфіка в залежності від вікових особливостей, наявності вищої освіти, повноти сім'ї та ставлення до громадянського шлюбу.

Ключові слова: ментальна сфера; ментальність; образ сім'ї, соціальні структури; стереотипи.

Вступ. Сучасний етап суспільного розвитку в Україні актуалізує проблему репрезентації образу сім'ї в ментальності сучасного українця. Постає проблема зниження цінності сім'ї в ментальній сфері юнацтва, що призводить до кризи сім'ї як соціального інституту. Цьому сприяє ряд факторів: недоліки виховання, недосконала система освіти та соціалізації дитини, негативний вплив засобів масової інформації, складна соціально-економічна ситуація в країні. Все це накладає значний відбиток на уявлення про гендерні та сімейні ролі, призводить до кризи батьківства і значно ускладнює становлення позитивного образу сім'ї у молоді. Все вищезазначене і зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Розробкою поняття образу сім'ї займалися Н. А. Круглова, О. Г. Куліш, Є. Ю. Макарова, Т. М. Мішина, А. А. Нестерова, Н. В. Панкова, Л. Г. Попова, Е. В. Левицька, О. Г. Хайбулліна, Т. Н. Пухова, Ю. Б. Євдокимова, Н. І. Демидова, Т. В. Кузнецова, Е. Б. Маценова. Проблема репрезентації чоловічої та жіночої ролі в українській ментальності була розглянута Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи, О. М. Лозовою, К. В. Седих, І. В. Євтушенко, Т. В. Буленко, Т. М. Яблонською.

Загалом, можемо зазначити, що проблемність даних досліджень зумовлена протиріччям, яке полягає в наступному: з одного боку, актуалізується суспільна потреба у формуванні в дітей та молоді позитивного «образу сім'ї», як основи виховання майбутнього сім'янина; з іншого боку, недостатньо досліджено сутність феномену «образу сім'ї», його місце в ментальній сфері особистості, не визначено і зміст методів, що забезпечують повноцінне формування «образу сім'ї». Все це значно ускладнює

дослідження даного феномену в усій його цілісності та повноті. Тому, ми вирішили підходити до дослідження з точки зору певної диференціації: дослідити образи чоловіка та дружини та окреслити можливі причини їх специфікації.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей сприйняття образу сім'ї в ментальності українців через визначення специфіки образу чоловіка та образу дружини.

Завданням дослідження є дослідження особливостей сприйняття сім'ї в українській ментальності, зокрема дослідження уявлень про чоловіка та жінку.

Особливості розвитку уявлень про сім'ю та сімейні цінності в ментальності українців. Виходячи з уявлень про ментальну сферу особистості (Баронін А. С., 2000; Власевич Т., 2011; Додонов Р., 1997; Старовойт І., 1995; Храмова В., 1992) ми розуміємо ментальність як одну із фундаментальних рис особистості, що значною мірою детермінує її діяльність на поведінковому, емоційному та когнітивному рівнях; як цілісне вираження духовних напрямків, які не зводяться до суми форм суспільної свідомості (релігії, мистецтва), а є специфічним відображенням дійсності, обумовленим процесом життєдіяльності етносу в певному географічному, історичному, культурному та освітньому просторі.

Дослідники ментальності українського народу (Костомарв М., 2012; Кульчицький О., 1949; Липинський В., 1954; Цимбалістий Б., 1978; Шлемкевич М., 1933; Янів В., 2006) вважають, що духовний світ українського народу вирізняється емоційно-почуттєвим характером, кордоцентричністю та характеризується дуалістичною цілісністю несвідомого і надсвідомого, ірраціонального й розумового, по-

чуттів і волі. Вважається, що соціальні структури (спільноти, громади, гурти) українці формують за емоційно-почуттєвими, ідейними принципами, а не за принципами єдиної мети й підпорядкованості (Баронін А. С., 2000).

Усвідомлення сім'ї як соціальної цінності передує перетворенню її в особистісну цінність. Необхідна умова цієї трансформації – практичне включення суб'єкта в колективну діяльність, спрямовану на реалізацію відповідної цінності. Е. Арутюнян відзначає, що проміжною ланкою, яка опосередковує цей процес, виступає система цінностей референтної для індивіда групи (Арутюнян Е. А., 1979).

На процес формування «образу сім'ї» у свідомості дитини впливає три фактори: механізм несвідомого засвоєння базових батьківських установок, поведінкових стереотипів, морально-культурних норм і цінностей, емоційних патернів, духовної атмосфери сім'ї і т. д.; механізм внутрішньосімейної соціальної взаємодії, яка формує основні смисли, які згодом визначають основні життєві стратегії людини; механізм інтеріоризації (внутрішнього засвоєння) чоловічого і жіночого начал через внутрішню представленість образів матері і бать-

ка, що визначають у відносини з чоловіками і жінками взагалі (Дворников Н, 2003; Кайл Р., 2002; Немов Р.С., 2001).

З наведеного вище, можемо зробити висновок, про те що особливості сприйняття сім'ї в ментальності українців зумовлено сполученням багатьох факторів, а саме: історичною пам'яттю та пов'язаними з нею архетипічними уявленнями, родинними стереотипами та площиною соціально-економічних відносин.

Емпіричне дослідження особливостей сприйняття образу сім'ї в українській ментальності. Дослідження проводилось 2014–2015 рр. Вибірку склали 120 осіб, з них 60 осіб – студенти першого курсу (вік 17-18р.), 60 – студенти заочної форми навчання (вік 35-45 р.). Для виконання поставлених завдань нами застосовувались наступні методи: ціннісний опитувальник Шварца, особистісний семантичний диференціал, авторська анкета, яка застосовувалась задля отримання уточнюючих даних про досліджуваного (стать, вік, освіта, особливості родинних стосунків, уявлення про сім'ю, а також про основні гендерні сімейні ролі чоловіка та жінки).

Дані, отримані в процесі дослідження, представлені у Таблиці 1.

Таблиця 1

Шкала	Різниця між середніми значеннями осіб юнацького віку та дорослими	Різниця між середніми значеннями осіб з середньою освітою та осіб з повною вищою	Різниця між середніми значеннями осіб з неповних сімей та осіб з повних сімей	Різниця між середніми значеннями
Сімейні цінності				
Насолода	1,26±2,5*	3,5±2,3*	2,0±3,3*	1,4±2,143*
Насиченість життям	0,2±0,3	0,5±0,2	1,6±2,3*	0,5±0,7
Традиції	-0,7±1,03	-1,5±1	0,1±1	0,0±0,000
Любов	-1,2±2,4*	-0,5±1	0,0±0,0	0,8±0,952
Самодисципліна	0,06±0,14	1,0±1	0,5±0,9	0,3±0,307
Безпека	-0,13±0,3	-1±1	0,7±1,7*	0,7±1,65*
Дружба	0,66±1,03	-0,5±1	0,9±1,9*	0,3±0,502
Самостійність	-0,66±1,4	-2,5±1,9*	-0,2±0,*	0,2±0,309
Широта поглядів	0,53±0,83	-1,5±1,7*	0,0±0,0	0,3±0,429
Повага старших	-1,4±2,27*	1,0±1	0,3±0,5	0,2±0,287
Здоров'я	-0,66±2,09*	-3,5±2,3*	-0,2±0,4	-0,7±-1,769*
Чесність	0,26±0,5	-1,5±1	0,3±0,3	0,8±1,272
Доброзичливість	-0,86±1,38	0,5±1	0,1±0,1	1,3±2,512*
Відповідальність	-0,6±0,9	-3,2±2*	0,7±1,7*	0,3±0,461
Семантичний диференціал (образ жінки)				
Оцінка образу	-2,8±1,72*	-1,6±-1,9*	-0,2±0,116	2,9±1,3
Сила образу	-2,5±1,7	-1,4±1,6	-0,1±0,04	4,0±1,9*
Активність образу	1,8±1,6	0,2±1	1,7±0,785	1,8±1,06
Семантичний диференціал (образ чоловіка)				
Оцінка образу	-1,7±1,1	-3,5±-3,4*	0,5±0,2	3,4±1,7*
Сила образу	1,2±0,8	0,9±0,7	0,7±0,487	2,1±,89
Активність образу	1,4±1,0	0,6±0,33	1,3±,614	0,3±0,1

***Примітка: ± – значення критерію Ст'юдента, * – достовірні значення показників.

За результатами, представленими в Таблиці 1 можна констатувати на достовірному рівні ($p < 0,05$) наступні відмінності: для юнаків більш значимішою виступає цінність насолоди; для осіб старшого віку важливішими є цінності любові, поваги до старших та здоров'я. Дорослі оцінюють образ жінки вище по шкалі сили ($p < 0,05$), однак шкала активності вище оцінюється юнаками. Для старшого віку більш характерні значно вищі показники в позитивній оцінці образу жінки ($p < 0,05$), ніж у юнаків.

На нашу думку, такі відмінності можуть бути пов'язані із рядом аспектів. Зокрема, слід відзначити, що особливості сімейних цінностей дорослих носять соціально значимий характер (повага до старших, безпека сім'ї, доброзичливість і т.д.), тоді як перевага цінностей юнаків більше пов'язана із особистісним розвитком, власними інтересами та задоволенням власних потреб.

За Таблицею 1 різниця між вибором цінностей осіб з середньою освітою та осіб із повною вищою має наступні відмінності: такі цінності як самостійність, широта поглядів, здоров'я і відповідальність є більш важливими для осіб із повною вищою освітою; цінність насолоди є більш значущою для осіб із загальною середньою освітою ($p < 0,05$).

Особливості сприйняття образу жінки та чоловіка в двох вибірках за критерієм наявності вищої освіти можна охарактеризувати наступним: досліджувані з вищою освітою частіше оцінюють образ жінки, як сильний ($p < 0,05$), тоді як, особи із середньою освітою сприймають даний образ більше як активний. На достовірному рівні визначено, що образ жінки оцінюється більш позитивно в групі осіб, із вищою освітою.

На нашу думку, різницю у виборі сімейних цінностей особами із вищою та середньою освітою можна пояснити наступним чином. Очевидно, що задля здобуття вищої освіти, особа проявляє більше вольових зусиль, самоорганізації та дисципліни. Саме тому досліджувані із вищою освітою, частіше обирають саме такі цінності як самостійність, відповідальність. Значущість для даної групи цінності широти поглядів, на нашу думку, пов'язана із освіченістю, саморозвитком, науковим світоглядом, що надає особі вища освіта.

Згідно з Таблицею 1 можна виокремити наступні тенденції у сімейних цінностях, а також у сприйнятті образу чоловіка і жінки в групах осіб із повними та неповними сім'ями. На достовірному рівні ($p < 0,05$) визначено, що особи з неповними сім'ями частіше обирають такі цінності як насолода, насиченість життям та відповідальність.

В особливостях сприйняття образу чоловіка і жінки нами визначено наступні тенденції. Особи із повних сімей більш позитивно оцінюють образ жінки, а також надають йому вищі оцінки по шкалі сили. Особи із неповних сімей наділяють образ жінки більшою активністю. Образ чоловіка

оцінюється позитивніше, розцінюється як більш активний і сильний особами з неповних сімей.

Інтерпретуючи отримані дані, можна стверджувати, що особи з неповними сім'ями більше цінують насичене життя, насолоду. Можливо, це пояснюється несприятливими життєвими обставинами, що наявні в досвіді даної групи досліджуваних. Крім того, значущість цінності сімейної безпеки для даної вибірки, ще більше підкреслює прагнення до психологічного та фізичного комфорту, що гіпотетично відсутній в неповній сім'ї. Тут також виділяється важливість дружніх стосунків, тобто прагнення до близьких, надійних та постійних стосунків з іншими.

За Таблицею 1 різниця між вибором сімейних цінностей осіб із позитивним і негативним ставленням до громадянського шлюбу має наступні тенденції. Зокрема, для осіб, що позитивно ставляться до громадянського шлюбу важливішими є цінності насиченості життя, любові, самодисципліни, дружби, широти поглядів, самостійності, поваги до старших, чесності і відповідальності. На достовірному рівні визначено ($p < 0,05$), що такі досліджувані частіше обирають як значимі наступні цінності: насолоди, безпеки і доброзичливості. Для осіб, що негативно ставляться до громадянського шлюбу більш важливою видається цінність здоров'я.

Образ жінки для осіб, що схвально ставляться до громадянського шлюбу є більш позитивним, і наділений більшою активністю, ніж у досліджуваних, що негативно сприймають громадянський шлюб. На достовірному рівні ($p < 0,05$), нами визначено, що досліджувані, які підтримують громадянський шлюб наділяють образ жінки більшою силою.

Аналізуючи особливості сприйняття образу чоловіка досліджуваними, що схвалюють громадянський шлюб, можна означити наступну тенденцію. Такі досліджувані частіше наділяють чоловіка силою, і активністю. В даній групі виявленні достовірні відмінності у більш позитивному сприйнятті образу чоловіка.

Інтерпретуючи отримані результати, можна підкреслити значимість насолоди в групі досліджуваних, що схвалюють громадянський шлюб. Адже, вибір саме такого типу стосунків найчастіше пов'язаний саме із задоволенням власних бажань і потреб у доволі простий спосіб. Наявність цінності доброзичливості у даній групі досліджуваних можна пов'язати із невимушеністю і простотою у встановленні взаємин із оточуючими. Крім того, у досліджуваних із схвальним ставленням до громадянського шлюбу, виділяється цінність безпеки сім'ї. У даної групи досліджуваних відзначається також сила образу жінки, що пояснюється руйнуванням традиційних уявлень про шлюб, а також стереотипів щодо ролі жінки в

ньому. Крім того, підкреслюється позитивний образ чоловіка, що пояснюється повагою до чоловіка в сім'ї, прийняття його як особистості.

Для досліджуваних, що негативно ставляться до громадянського шлюбу, великого значення набуває цінність здоров'я. Це можна пояснити прагненням до деякої захищеності, яку гарантує законний шлюб, що в подальшому забезпечить фізичне та психічне здоров'я обох партнерів.

Висновки. Актуальність та наукова значимість даної роботи зумовлюється тим, що: з одного боку, актуалізується суспільна потреба у формуванні в дітей та молоді позитивного «образу сім'ї», як основи виховання майбутнього сім'янина; з іншого боку, недостатньо досліджено сутність феномену «образу сім'ї», його місце в ментальній сфері особистості, не визначено і зміст методів, що забезпечують повноцінне його формування.

Виявлено відмінності в уявленнях про «образ сім'ї» в різних групах досліджуваних в залежності від вікових, наявності вищої освіти, повноти сім'ї та ставлення до громадянського шлюбу.

Встановлено, що в дорослому віці найбільше цінуються категорії любові, поваги; вище оцінюється образ жінки з точки зору привабливості, симпатії та її домінування. Особи з неповних сімей найбільше цінують такі сімейні цінності, як насолода, насиченість життям, безпека, дружба. Виявлено, що особи з позитивним відношенням до громадянського шлюбу надають перевагу наступним цінностям: насолода, безпека, доброзичливість, домінування жінки, привабливість чоловіка.

Перспективи подальшого наукового дослідження проблеми полягають у розширенні спектру психолого-педагогічних впливів на процес формування позитивного образу «образу сім'ї».

Література

1. **Арутюнян Э. А.** Микросреда и трансформация общественных ценностей в ценностную ориентацию личности / Э. А. Арутюнян. – Ереван, Изд-во АН Арм. ССР, 1979. – 218 с.
2. **Баронин А. С.** Этническая психология / А. С. Баронин – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
3. **Власевич Т.** Ментальність як вихідний вимір народного світобачення / Тетяна Власевич // Вісник Львівського університету: Сер.: філософсько-політологічні студії. – 2011. – Вип.1. – С. 56-65.
4. **Дворников Н.** Родителям о детях, или Что думают дети о родителях: Руководство по воспитанию детей / Н. Дворников. – М.: «Крас. Окт.», 2003. – 44 с.
5. **Додонов Р.** Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов / Р. Додонов. – Запорожье: Гандем. – У, 1997. – 213 с.
6. **Кайл Р.** Детская психология: Тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб.: Нева. – М.: Олма-пресс, 2002. – 413 с.
7. **Костомаров М.** Дві руські народності / Серія «Броньбійна публіцистика» / За загальною редакцією Лариси Івшиної. – Видання перше. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». ПрАТ «Українська прес-група», 2012 – 72 с.
8. **Кульчицький О.** Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства: у 2-х т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Куделі. – Мюнхен–Нью-Йорк: Молоде життя, 1949. – Т. 1. – С. 708-718.
9. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму: писані 1991 – 1926 р. / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 2-ге вид. – 470 с.
10. **Немов Р.С.** Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. Заведений / Р.С. Немов. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 2001. – 496 с.
11. **Старовойт І.** Західноєвропейська і українська ментальність. Компаративний аналіз / І. Старовойт. – Львів-Тернопіль, 1995. – 242 с.
12. **Сулейманова С. С., Подольский А. Д.** Психологические проблемы современной семьи / С. С. Сулейманова, А. Д. Подольский // Психолог. – 2014. – №3, DOI: 10.7256/2409-8701.2014.3.12542.
13. **Храмова В.** До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа / за ред. В. Храмової. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 128 с.
14. **Цимбалістий Б.** Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа / відп. ред. В. Храмова. – К.: Освіта, 1978. – С. 66-96.
15. **Шлемкевич М.** Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К.: Фенікс, 1933. – 234 с.
16. **Янів В.** Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.

Циганчук Т. В., Дацюк Н. О. ОСОБЕННОСТИ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ПРО СЕМЬЮ В МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ

Авторами статті здійснюється огляд основних теорій і концепцій дослідження ментальної сфери особистості, описані наукові підходи до розвитку представлень про сім'ю та сімейні цінності. Визначаються основні особливості сприйняття сім'ї в ментальності українського народу. Описується процедура дослідження образу сім'ї через представлення про чоловіка та жінку. Визначаються їх специфіка

в зависимости от возрастных особенностей, наличия высшего образования, полноты семьи и отношения к гражданскому браку.

Ключевые слова: ментальная сфера; ментальность; образ семьи; социальные структуры; стереотипы.

Tsyhanchuk T., Datsiuk N. VIEWS ON FAMILY FEATURES IN THE MENTALITY OF UKRAINIANS

The relevance of this work due to the fact that the current stage of social development in Ukraine dwells upon the representation of the image of the family in contemporary Ukrainian ethnic mentality. To date, there is the problem of reducing the value of family in the area of mental youth and adolescents, leading to the crisis of the family as a social institution. This contributes to a number of factors, such as education deficiencies, poor education system and socialization of the child, the negative impact of the media, the complex socio-economic situation in the country. This imposes a significant imprint on the idea of gender and family roles of modern Ukrainian. Deformation of traditional ideas about male and female behavior, family values decrease leads to a crisis of fatherhood, which greatly complicates the formation of a positive image of young families.

The differences in the perception of the «image of the family» in different groups studied, depending on age, gender characteristics, presence of higher education, the family and the completeness relation to civil marriage.

Found that in adults the most sought after category of love, respect; above estimated the image of women in terms of attractiveness, sympathy and domination. Persons with single parent families value most family values such as sweetness, richness of life, safety, friendship. Found that individuals with a positive attitude to civil marriage prefer the following values: pleasure, safety, friendliness, dominance woman, attractive man.

Prospects for further research issues are expanding the range of psychological and pedagogical influence in creating a positive «image of the family».

Keywords: civil marriage; ethnic mentality; image of the family; social development; value.

Рецензенти

Лозова О. М. – д. психол. н., проф.,

Савенкова І. І. – д. психол. н.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015

УДК: 159.9

А. В. Склярчук

ORCID iD 0000-0001-8373-2351

СІМЕЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Автором представлена сімейна соціалізація як соціально – психологічний феномен. Проведено аналіз досліджень та публікацій щодо сімейної соціалізації. Представлено визначення сімейної соціалізації. Зосереджена увага на тому, що сімейна соціалізація має важливе значення як для особистості, так і для суспільства. Доведено що в умовах суспільної кризи інститут сім'ї та батьківства перебуває у стані трансформування, що проходить на тлі неготовності частини українських родин до самостійного і повноцінного виконання виховної функції, до змін, що відбуваються. Говориться про необхідність пошуку оптимальних форм підтримки сім'ї, адекватних сучасним реаліям і пріоритетам соціальної політики.

Ключові слова: сім'я; сімейна соціалізація; соціалізувальна функція сім'ї; соціальні інститути; функції сім'ї.

Вступ. Найважливіша соціальна функція сім'ї – виховання та соціалізація підростаючого покоління. Емоційна насиченість і емоційно-позитивний характер міжособистісних відносин, стійкість, тривалість і стабільність взаємодії з партнером, спільна діяльність і співробітництво з дорослим як зразком компетентності, соціальна підтримка та ініціювання до самостійної діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує найбільш сприятливі умови для успішної соціалізації дитини (Першина Л. А., 2005).

Головними завданнями сім'ї є формування першої соціальної потреби дитини – потреби в соціальному контакті, базової довіри до світу (Е. Еріксон) і прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) в дитинстві; формування предметно – грамотної компетентності в ранньому віці і соціальної компетентності в дошкільному; співробітництво і підтримка в освоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в